

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW



TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Bushak Ve Dîvân-ı Et'ime

Bushak And "Dîvân-ı Et'ime" (The Divan Of The Food)

Çetin Kaska

Arş.Gör.Dr. İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü/
Research Assistant, İstanbul University/Faculty of Letters/Department of Persian Language and Literature.
İstanbul / Turkey
cetinkaska@hotmail.com

ORCID 0000-0002-1168-5522

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi-Date Received | 20 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi-Date Accepted | 26 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi-Date Published | 0 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu | Temmuz – Ağustos - Eylül

Pub Date Season | July – August - September

Atıf/Cite as: Kaska, Çetin, Bushak ve Dîvân-ı Et'ime / Bushak and "Dîvân-ı Et'ime" (The Divan of the Food). tarr: Turkish Academic Research Review, 4 (3), 317-335. doi: 10.30622/tarr.607375

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. *This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.* <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.



Bushak ve Dîvân-ı Et'ime

Öz

Bushak, Fars edebiyatının hicri dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hezel ve hiciv yazan şairlerindendir. Divanındaki en önemli mevzu yemek ve yiyeceklerdir. Eserinde Hâfız, Irâkî, Mevlânâ, Fîrdevsî ve Attâr gibi büyük şairlerin şiirlerini tazmin edip onlara hezel ve hiciv tarzında cevaplar vermiştir. Bushak, Fars edebiyatında ilk defa aşçılık ile ilgili lügat, ıstılah ve tabirleri nazma döken kişidir. Divanı ilk defa Mirzâ Habib-i İsfahânî tarafından h.1302 yılında İstanbul Galata'da bulunan Ebûzziyâ matbaasında basılmıştır. Bushak yemeklerin vasfı hakkında izlediği hezel ve hiciv tarzıyla hem Fars edebiyatına yeni bir konu kazandırmış hem de kendisinden sonra taklit edilecek bir üslup meydana getirmiştir. Bushak'tan sonra Nizâm-î Kârî onun üslubunu elbiselere uyarlamış, ancak bu alanda Bushak kadar başarılı olamamıştır. Bushak'ın Dîvân-ı Et'ime adlı eseri manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. Bu divanın elyazması nüshaları İstanbul'da bulunmaktadır. Bu makalede Bushak'ın hayatı ve meşhur eseri Dîvân-ı Et'ime hakkında bilgi verilmiş, Bushak'ın hangi şairlerin şiirlerini tazmin ettiği ve onlara nasıl cevaplar verdiği konusuna işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bushak, Dîvân-ı Et'ime, Aşçılık, Habib-i İsfahânî, Yemek, Mizah, Fars Edebiyatı.*

Bushak and “Dîvân-ı Et'ime” (The Divan of the Food)

Abstract

Bushak is a poet writing humourous and satirical poems in the Persian literature in the second half of the hijri ninth century. The most important subject of his divan is foods and meals. In his work he imitates the poems of the great persian poets like Hâfız, Irâkî, Mawlânâ, Fîrdevsî, and Attâr and gives responses to them in the form of humourous and satirical poems. Bushak is the first Persian poet who makes use of the words, terms, and expressions concerning cookery and cooking in poetry. His divan was printed for the first time by Mirzâ Habib-i İsfahânî at Ebûzziyâ printing house at Ga-

lata İstanbul in 1302 AH. By choosing a humorous and satirical style in describing the qualities and properties of foods he introduced a new subject into the Persian literature and also constructed a new style to be imitated after him. After Bushak, Nizâm-i Kârî adapted his style to clothes, but he was not as successful in this field as Bushak. His dîvan consists of sections in prose and poetry. The manuscripts of this dîvan are located in Istanbul. In this article information about Bushak's life and her famous work Dîvân-ı Et'ime was given, information was given about which poets Bushak compensated his poems and how he responded to them.

Key Words: Bushak, Dîvân-i Et'ime (The Divan of the Food), Cookery, Habîb-i İsfahânî, Food, Humor, Persian Literature.

Giriş

Hicri dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Fars edebiyatında geçmiş dönemlerde görül-meyen farklı bir hezel ve hiciv türü ortaya çıkmıştır. Bu tür hezel ve hicivde takip edilen yol şöyledir: Hicivci veya mizahçı herhangi bir edibin şiir veya nesir türündeki eserinden bir beyit yahut mensur bir cümleyi, alay etmek amacıyla tazmin eder ve o edibin kullandığı asıl keli-melerinin bir kısmı yerine içecek, yiyecek, kumaş ve elbise ile ilgili kelime ve deyimleri koyarak hem eğlence konusu yapar, hem de ona cevap vermiş olur. Edebi ıstılahta buna hezel, tehzil, nakîze veya tezkîr denilmiştir. Ebû İshak-i Et'ime adıyla meşhur olan Fahrredîn Ahmed Hal-lâc-i Şîrâzî bu tarzın ilk mucididir (Çiftçi, 2002:328; Kaska, 2019:43-45).

Bushak bu üslubu farklı kullanan Ubeyd-i Zâkânî'den etkilenmiştir, ancak Ubeyd-i Zâkânî'den ayrılan tarafı tazmin ettiği şiirleri değiştirip, yiyeceklerle ilgili anlamlar yüklemiş olmasıdır. Zâkânî ise başkalarının şiirlerinden çıkardığı kelimelerin yerine müstehcen kelimeler koymak suretiyle onları hezele çevirmiştir. Bushak'ın manzum ve mensur eserleri *Dîvân-i Et'ime-i Mevlânâ Ebû İshâk Hallâc-i Şîrâzî* adı altında bir araya getirilmiştir. Bu eserde kıta, tercî-i bend, gazel, kaside, rubâî, mesnevi ve tek beyitlerden oluşan bin beyitlik manzum kısım ye-meklerle ilgilidir. Bushak'ın mesnevilerine bakıldığında Nizâmî'nin *Hams'e*'si ile Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinden etkilendiği görülmektedir. Bushak'ın mensur eserleri de yemeklerle ilgilidir. Bushak'ın bu üslubu tercih etmesindeki neden, belagat ehlini hayrette bırakacak ve kendisini şöhrete kavuşturacak bir ilke imza atmak istemesinden kaynaklanmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:105-120; Çiftçi, 2002:329-30).

Bushak, Ubeyd-i Zâkânî gibi mensur ve manzum eserlerinde müstehcenliğe yer vermemiş ve bunun nedenini şöyle dile getirmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:154):

(فرقه) به هزلهای شنیع ولطیفهای وضع نفس نفیس خود را بیکارو بیمقدار نمودند. چون خداوندیگانه ای فقیر را طبع نظم که عطیه از عطایای نامتناهی است کرامت فرمود مزاحی مباح می خواستم بین الجدّ و الهزل که.

جدّ همه وقته خون مردم بخورد

هزل همه روزه آبرویت ببرد

Bir fıkra, alçak latifeler ve çirkin hezellerle temiz ruhlarını aşağılayıp küçük düşürdüler. Ben de Allah'tan ciddi ile hezel arasında mübah bir mizah yeteneği istedim.

Sürekli hezel, senin şerefini düşürür: sürekli ciddi de, insanın kanını emer.

Bushak bilmeden din hakkında ettiği yanlış sözlerden dolayı Allah'tan bağışlanma dilemiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:150):

هرچه دریک شریعت در کلامم پخته نیست ز آن پیشمانم کنون استغفرالله العظیم

Şeriat sofrasında, sözümde pişmeyen her ne varsa: ondan pişmanım ve derhal yüce Allah'tan bağışlanma dilerim.

Bushak taklit etmek istediği şairin matlâ beytini şairin adıyla birlikte zikrettikten sonra aynı vezin ve kafiye ile söz konusu şairin bazı kelimelerinin yerine yemeklerle ilgili olanları koymuştur (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:30):

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

O Şirazlı Türk bize iltifat edip gönlümüzü alırsa, onun siyah benine Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım. (Hâfız)

به پیشم چون خراسانی گر آری صحن بغرا را به بوی قلبه اش بخشم سمرقند و بخارا را

Bir Horasanlı gibi eğer önüme buğra tabağını getirirsen, onun kebab kokusuna, Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım. (Bushak)

Bushak'tan bir süre sonra yani hicri dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Mevlânâ Nizâm-i Kârî, Bushak'ın üslubunu elbiselere uyarlamıştır. Nizâm-i Kârî, Bushak'tan etkilendiğini, onu şöhrete kavuşturacak farklı bir edebi türle, diğer şairlerden farklı bir ayrıcalığının olmasını istemiştir (Nizâm-i Kârî, 1303:8-9; Kaska, 2019:44; Çiftçi, 2002:329):

مدتی این خیال دامگیرم شده بود که به نوعی دیگر از جامه دربر مردم خاص کردم که هرگز کسی نپوشیده باشد و باعث علم من شود... با خود اندیشه کردم که چون (شیخ بسحاق علیه الرحمه) در اطعمه دیگ خیال بر آتش فکرت نهاد من نیز در البسه اقمشه معانی در کارگاه دانش به بارنهم...

Bir süredir, hiç kimsenin giymediği (söylemediği) ve benim kendisiyle şöhret bulmama sebep olacak, bir tür elbise (şair) ile insanlar arasında ayrıcalık kazanma fikri eteğime yapıştı... Kendi kendime düşündüm ki, Şeyh Bushak, Allah ona rahmet etsin, nasıl yemekler hususunda, hayal tencerisini, fikir ateşine koyduysa, ben de elbiseler hususunda, manalar kumaşını ilim tezgâhına koyayım..." dedim.

Nizâm-i Kârî, Bushak gibi Senâî, Hâfız, Sa'dî, Kâsım-i Envâr, Hâcû ve İsmet-i Buhârâ'nın bazı beyit ve şiirlerini tazmin edip, bazı kelimelerin yerine elbise ve sergilerle ilgili kelimeler koyup, gülünç hale sokarak, onlara cevap vermiştir. Ancak Nizâm-i Kârî bu alanda Bushak kadar başarılı olamamıştır (Nizâm-i Kârî, 1303:37).

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

O Şirazlı Türk bize iltifat edip gönlümüzü alırsa, onun siyah benine Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım. (Hâfız-i Şîrâzî)

ز تبریز ارگلیی نازک آری در برم یارا به نقش آده ش بخشم سمرقند و بخارا را

Ey sevgilî! Eğer Tebriz'den nazik bir kilim bana getirirsen, onun keman gibi eğri nakşına, Semerkand ve Buhara'yı bağışlarım (Nizâm-i Kârî).

1.Fahreddin Ahmed Hallâc-i Şîrâzî: Hicri dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı şairlerindedir. Bazı tezkire yazarları yanlışlıkla kendisini muasırı olan Nizâmüddîn Ahmed Et'ime ile karıştırmış, tasavvuf ehli ve Şâh Dâi-i Şîrâzî'nin müridi olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları da Şâh Dâi'nin Nizâmüddîn Ahmed Et'ime için söylediği mersiyeyi Bushak için söylediğini zannetmişlerdir. Bazısı da yanlışlıkla künyesine Cemâleddîn adını eklemişlerdir. Bu yanlışlığın nedeni Cemâleddîn Mahmûd b. Nasîrü'l-Efzerî adlı şahsın mezar taşının Bushak'a nisbet edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bushak'ın adı ve lakabı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Şeyh Et'ime, Şeyh Ebû İshak Hallâc, Bushak Et'ime ve Mevlânâ Bushak-i Şîrâzî gibi adlarla meşhur olmuştur. Şiirlerinde Bushak mahlasını kullanmıştır. Bushak kelimesi Ebû İshâk'ın kısaltılmış halidir (Zumrudî, 1378:3/402). Nitekim eski Farsçada vav ve elif harflerini kullanmadan kelimeleri yazmak yaygındır (Fesâî, 2010:1). Bushak hicri sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Şîrâz'da doğmuş ve ömrünün çoğunu orada geçirmiştir. Divanındaki bazı şiirlerde Şîrâz'daki bir medresenin hücrelerinde kaldığını ve arkadaşlarının onu ziyaret ettiğinden bahsetmiştir. Bazı şiirlerinde Horasan ve İsfahân'a seyahat ettiğine işaret etmiştir, ancak oralarda fazla kalmamış ve Şîrâz'a geri dönmüştür (Mecîdî, 1383:12/125). Künyesi Bushak'tır. Bushak'ı hem adı hem de mahlası olarak kullanmıştır (Fesâî, 2010:1).

Bushak latif tabiatlı, kabiliyetli ve güzel sözlü bir şairdir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:45):

گر تن بسحاق همچون آرد گردد درلحد آرزوی بورکش باشد هنوز اندر مزاج

Eğer Bushak'ın teni un gibi mezarda ufalansa, mizacında hala sevgilinin böreğinin arzusu kalır.

Divanda bazen kendisini Bushak Hallâc olarak çağırmıştır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:46):

حلواى پشمک خوشتر توان خورد در دستگاه بسحاق حلاج

Pişmaniye helvası Bushak Hallâc'ın tezgâhında daha güzel yenilir.

Kaynaklarda adı Cemâleddîn yazılmasına rağmen kendisi bir rubâîsinde adının Celâl olduğunu söylemiştir (Bushak Et'ime, 1360:109):

ای حلقه به گوش سفره ات طوق هلال پرداخته ای هرپسه در عین کمال

هر کفچه که می زنی به طاس روغن گو تو، که زنده می شود روح جلال

Ey sofrasının köşesinde hilal gerdanlığı olan, helim yemeğini çok güzel yapmışsın.

Yağlı tasa her kepçe daldırmandan Celâl'in ruhu can buluyor.

Bushak'ın Hallâc adıyla meşhur olmasının sebebi hallaçlıkla uğraşmasındandır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:94):

چه کم گردد گراز خوان نوال ببندد زله بسحاق حلاج

Eğer bağış sofrandan Bushak Hallâc kırıntıları alırsa ne azalır!

Nitekim Devletşâh bu konuda şöyle bir izahta bulunmaktadır: Hikâye ederler ki: Ebû İshak, şehzade İskender b. Ömer Şeyh Mirza'nın nedimiydi ve daima onun meclisinde bulunurdu. Ebû İshak birkaç gün görünmedi ve sonra meclise geldiğinde şehzade sordu: "Mevlana, kaç gündün beri neredeydiniz?" Ebû İshak yeri öptükten sonra "Ey âlemin sultanı, ben bir gün hallaçlık yapıyorum ve üç gün de sakalıma bulaşanı temizliyorum" dedi ve şu beyti okudu (Devletşâh-i Semerkandî, 1901:367):

منع مگس از پشمک قندی کردن
از ریش حلاج پنبه برداشتن است

Şeker helvasından sinekleri kovmaya kalkmak, Hallâc'ın sakalından pamukları temizlemeye benzer:

Yukarıdaki bilgiye göre Bushâk hem sarayda nedimlik yapmış hem hallaçlıkla uğraşmıştır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:120):

عصرها باید که تا بسحق حلاجی دگر
مادح حلوا شود، یا مدح خوان بکسمات
Hallâc Bushak artık asırlarca ya helvayı övmeli ya da sert ve bayat ekmek sofrasıdır.

Şiirlerinde birçok yiyecek türünden bahsettiği için Et'ime lakabı kendisine verilmiş ve bu ismi şiirlerinde sıkça zikretmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:67):

به خوان اطعمه بسحق دایما گفتم
که آشها همه بازند و ماستیا شهباز

Bushâk Et'ime'nin sofrasında daima bütün çorbaların kartal ve yoğurtların doğan olduğunu söylerdin.

Lakaplarından birisi de "Şâ'ir-i Te'am"dır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:80):

گفت با شاعر طعام به رمز
کله پز، آن زمان که کلبا دوخت

Bağrısakları bağlarken ima ile Şâ'ir-i Te'am'a kelle pişir dedi.

Bushak bazen kendisi için Şâ'ir-i Et'ime ve Şi'r-i Et'ime lakaplarını kullanmıştır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:186, 73):

وگرا اشراف و اکابر برسانند، ز جود
شاعر اطعمه را جایزه های کجری
بس که شیرین گفته ای بسحق شعراطعمه
خرده قند و نیاتت دردهان خواهم فشاند

Sadece büyükler ve ileri gelenler cömertlikleriyle Şâ'ir-i Et'ime'ye ıspanak hediye edebilirler.

Bushak, Et'ime Şiir'ini o kadar tatlı söylemişsin ki sanki ağzıma küçük bir parça şeker koymuşum.

Birkaç şiirinde Mürşid-i Goşengân (açların mürşidi) olduğunu ifade etmiş, şiirlerini gönülleri aç olan kimseler için yazdığını belirtmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:126, 142):

تا به تخلص غزل، مرشد گشنگان شدم
پخته شده به مطبخم دیگ سخن بدین نمط
چو بسحق این شعرها درجهان
برای دل گشنگان گفته ایم

Gazelin mablasına kadar açların mürşidi oldum. Söz kazanı mutfağında bu şekilde pişti.

Dünyada Bushak gibi bu şiirleri gönlü aç olanlar için söyledim.

Bushak, Fars ve İsfahân hâkimi Şehzade İskender b. Ömer Şeyh b. Timur'un muasırı ve nedimidir. Divanında kendi durumu ve dönemin fakir insanları hakkında bilgi verdiğine göre sarayın nimetlerinden yeteri kadar istifade etmemiştir (Zumrudî, 1378:3/403; Mecîdî, 1383:12/125). Şâh Ni'metullâh Velî'nin mürid ve talebesi olduğu söylenilmiştir (Hânlerî Kiyâ, 1969:19), ancak Şâh Ni'metullâh'ın şiirlerine mizahi ve cesurane bir üslupla cevap vermesi nedeniyle onun müridi olduğu şüphelidir (Safâ, 1338:1/448; Zumrudî, 1378:3/403; Mecîdî, 1383:12/125):

گاه موجییم و گاه دریاییم	غرغه بحر بیکران ماییم
که خدا را به خلق بنماییم	ما بدین آمدیم در دنیا

Şâh Ni'metullâh'ın “ *Engin denizde boğulan biziz, bazen dalga, bazen de deniziz.*”

Biz dünyaya, Allah'ı halka göstermek için gelmişiz.” beyitlerine,

گه خمیریم و گاه بغراییم	رشته لاک معرفت ماییم
که به ماهیچه قلبه بنماییم	ما از آن آمدیم در مطبخ

Bushak “*Marifet tasının eriştesi biziz, bazen hamuruz bazen de buğrayız.*”

Biz mutfağa, balıkla kebab yapmayı göstermek için gelmişiz.” şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:74).

Bushak şiirlerinde Şâh Ni'metullâh'ın adını sıkça yâd etmiştir (Safâ, 1338:1/448; Hallâc-i Şîrâzî, 1302:69):

زمن پیرس که مداح نعمت اللهم	حکایت عدس و سفره خلیل الله
-----------------------------	----------------------------

Mercimeğin hikâyesini ve Halilullâh'ın sofrasını, benden sorun, çünkü ben Ni'metullâh'ın methiyecisiyim.

نعمت الله صفت، میر جهان خواهد بود	همچو بسحاق کسی کاش خلیل الله خورد
-----------------------------------	-----------------------------------

Bushâk gibi kim Halilullâh aşı yerse, Şâh Ni'metullâh gibi dünyanın piri olur.

Bushak'ın vefat tarihi h.827, h.830 ve h.837 yılları olarak zikredilmiş, ancak Alî Nakî Behrûzî, Bushak'ın mezar taşını Şîrâz'daki Çihil Tenân tekkesinde gördüğünü ve taşın üzerinde vefat tarihinin h.840 yazıldığını ifade etmiştir (Zumrudî, 1378:3/403; Mecîdî, 1383:12/125).

Bushak'ın tamamı hezel, tehzil, nakîze ve tezrîk içerikli mensur ve manzum eserleri, ilk defa Mîrzâ Habîb-i İsfahânî tarafında, h.970 tarihli İngiltere müzesinde bulunan bir elyazması esas alınarak, *Divân-i Et'ime-i Mevlânâ Ebû İshâk Hallâc-i Şîrâzî* adıyla İstanbul Galata'daki Ebûz-ziyâ matbaasında h.1302 yılında neşredilmiştir. Bu nüsha defalarca Şîrâz'da basılmıştır (Zumrudî, 1378:3/403; Mecîdî, 1383:12/125).

Fars edebiyatında Bushak'ın ehemmiyeti şiire yeni konular kazandırması ve itirazlarını tedavülde olan hicri yedinci yüzyılın edebi üslubuyla dile getirmesindedir. Bushak ilk defa aşçılık

ile ilgili lügat, ıstılah ve tabirleri nazma döken kişidir. Yiyecek ve yemekler hakkında verdiği bilgiler sayesinde o dönemki yoksul tabakadaki insanlar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Bushak, Hüsrev-i Dihlevî, Irâkî, Mevlânâ, İmâd-i Fakîh, Emîr Hasan-i Dihlevî, Zahîr-i Fâr-yâbî, Attâr, Nizâmî, Hâcû-i Kirmânî, Kemâl-i Hocendî, Fırdevsî, Hâfız, Şâh Ni‘metullâh-i Velî ve daha birçok şairin şiirlerini tazmin etmiş, onlara hezel ve hiciv tarzında cevaplar vermiştir. O cevaplarda arifane mazmunları, aşırı mübalağalı methiyeleri ve klasik şiirlerin konularını hicivli bir dille eleştirmiştir (Zumrudî, 1378:3/403).

Bazıları Bushak'ı daha önce hiciv ve hezel tarzında şiirler yazan şair Ubeyd-i Zâkânî'nin taklitçisi bilmişler, ancak Browne, Bushak'ın Ubeyd-i Zâkânî'den (ö.772) daha iyi şiir yazdığını beyan etmiştir (Browne, 1357:3/340). Bushak'ın Zâkânî'den farkı, tazmin ettiği şiirleri değiştirecek, onlara yiyeceklerle ilgili anlamlar yüklemiş olmasıdır. Zâkânî de başkalarının şiirlerinden çıkardığı kelimelerin yerine müstehcen kelimeler koymak suretiyle onları hezele çevirmiştir (Çiftçi, 2002:329).

Nizâmüddin Ahmed Et'ime (ö.850), Hızır-i Esterâbâdî, Bismil-i Şîrâzî, Hekîm Sûrî, Mîrzâ Habîb-i İsfahânî, Mevlânâ Nizâmeddîn Mahmud b. Emîr Ahmed Kârî-i Yezdî (ö.993), Hekîm Sûrî lakaplı Takî Dâniş (ö.1288), Abdulkâdir Hâce Sevdâ ve İştihâ mahlaslı Mîrzâ Abdullâh Gürcî-i İsfahânî gibi kimseler Bushak'ı taklit etmişlerdir (Mîrzâyef, 1371:86). Güzel yemekler üzerine şiirler yazan Fransız şair Joseph de Berchoux'un üslubunun Bushak ile aynı olduğu ifade edilmiştir (Rypka, 1354:435). Bushak'tan önce Seyfû'd-devle-i Hemedânî'nin aşçısı olan ve Kuşâcim adıyla tanınan Arap edip ve şair Ebû'l-Feth Mahmud b. Hüseyin Remelî yemek isimlerini ve aşçılık ıstılahlarını *El-Tebbâh* adlı kitapta toplamıştır. Şîrâzlılara göre kim Cuma geceleri halis bir niyetle Bushak'ın mezarını ziyaret edip, onun ruhuna bir Fatiha okuduktan sonra yiyecek talep ederse, bu talebi karşılık bulur (Safâ, 1338:1/450; Zumrudî, 1378:3/403; Mecîdî, 1383:12/125).

Bushak'ın divanında yirmi iki beyit Lorca ve Kürtçe şiir bulunmaktadır, ayrıca Fehleviyât ve mahalli şiveyle yazılan iki dübeyt de yer almaktadır (Mecîdî, 1383:12/125). Bushak zarif tabiatlı, tatlı sözlü ve nükteli Sa'dî-i Şîrâzî'den birçok iktibaslar yapmıştır (Karâgûzlû, 1382:218).

Divân-i Et'ime baştan aşağı şuan İran'da pişirilen veya pişirilmeyen yemek adlarıyla doludur. Bu eser eskiden İranlıların ne tür yemekler yediklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. *Divân-i Et'ime* Destân mahlaslı Mîrza Habîb-i İsfahânî tarafından neşredildikten sonra, h.1382 yılında Mensûr Restgâr Fesâî tarafından Tahran'daki Merkez-i Neşr-i Mirâs-i Mek-tûb yayınevinde yayınlanmıştır (Dihhodâ, 1998:3/4767). Bushak birçok gazelini kendisinden önceki şairlerin şiirlerine mizahi cevaplar vermek için yazmıştır. Habîb-i İsfahânî, Bushak'ın divanını basıma hazırlarken divanda bilinmeyen kelimeleri açıklamış ve 13 sayfa olarak divanın sonuna eklemiştir.

Bushak yiyecekleri tarif edip anlattığını belirtmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:124):

تو خواه از سختم پند گیر و خواه ملال

من آن چه وصف طعام است با تو می گویم

Ben sana sadece yiyecekleri tarif ediyorum, ister sözümden öğüt al, ister sıkıldığımı söyle.

Bushak'ın şiirlerinde doğum yeri hakkında bilgi olmamasına rağmen Şîrâz ve Fars'ta oturduğuna dair beyitler bulunmaktadır, ayrıca aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere eski elyazması nüshalarda da ismi Bushak olarak geçmektedir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:186, 77):

قند بسحق گراز فارس به دریا افتد
موج شربت بکنند سرای گجری
همچو بسحاق ز شیراز برای بغرانا
به حدی است مرا میل خراسان که مپرس

Bushak'ın şekerî Fars'ta denize düşse, şerbet dalgası Gucerî sarayının temelini paramparça eder.

Bushâk gibi Şîrâz'dan buğra için, beni Horasan'a sevk eden isteği sorma.

Bushak, Sa'dî'nin kabrini ziyaret etmiş, Ruknâbâd suyunun lezzetini tatmış ve Musallâ'da ikamet etmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:88):

ز شو آب رکنی و ذوبرنج زرد
همچون قلندران به مصلاً نشستہ ام
یا رفته ام به سعدی و درآستان شیخ
با نان گرم وارده و خرما نشستہ ام

Ruknâbâd suyu ve sarı pirincin etkisiyle dervişler gibi Musallâ'da oturdum.

Sa'dî'nin kabrine gittim ve şeyhin kapısının eşiğinde sıcak ekmek, helva ve hurma ile oturdum.

Bushak, Şîrâz'ın safranlı yemeklerinin Horasan'ın hamurlu yemeklerinden daha güzel olduğunu ifade etmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:56):

اگر چه ملک خراسان گرفته بغراست
کجا رسی تو به گرد مزعفر شیراز

Her ne kadar Horasan mülkünü buğra fethetmişse, Şîrâz'ın safranlı yemeklerinin tozuna ulaşamaz.

Hallaçlıkla uğraşıp, sarayda nedimlik yapan Bushak'ın hayatı fakirlik ve yoksulluk içinde geçmiştir. Eserlerinde bu konu hakkında çok fazla örnek bulunmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:29):

طشت حلوا چه بری از پی نعشم فردا
کاین دم از گرسنگی، طشت من از بام افتاد

Helva leğenini yarın naaşımın peşinden götürsen ne işe yarayacak, oysa benim şimdi açlıktan leğenim damdan düştü.

Bushak, divanında kimi zaman açlıktan inlemekte ve ihtiyacını izah etmektedir. Kendisini Türker'in yağmaladığını iddia etmektedir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:108):

فلک قدر! تو آن بحر عطایی
که حاتم پیش جودت هست محتاج
شما را تحفه آوردم کتابی
پراز حلوا و مرغ و نان و کوماج
کنون خود گشتمه می مانم در این شهر
که ترکان کرده اند آن غله تراج
ندارم بهر بغرا یک سپر آرد
همی پیچم به خود چون تیر محتاج
چه کم گردد گراز خوان نوال
ببندد زله ای بسحاق حلاج

Ey kudretli hükümdar! Sen o cömertlik denizisin, çünkü Hâtem bile senin cömertliğin karşısında muhtaçtır.

Size bir kitap hediye getirdim. İçinde helva, tavuk, ekme ve tathı doludur.

Şimdi bu şehirde aç kaldım çünkü Türkler azığımı yağmaladılar.

Buğra yapmak için bir avuç unum yok. Undan yapılan aş gibi sürekli kıvranıyorum.

Eğer bağış sofrandan Bushâk Hallâc kırıntıları alırsa ne azalır!

Doğum tarihi ve ailesi hakkında divanında bilgi yoktur, ancak kendisinin Şîrâz'ın Senkerî medresesinde eğitim aldığına dair işaret bulunmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:26):

که کرد مشوره با دلو و گفت با فراش

ز چاه مدرسه‌ی سنقری شنیدم دوش

Dün gece Senkerî medresesi hücrelerinden birisinin bakraç ile meşveret edip, hademe ile konuştuğunu işittim.

Şiir divanına bakıldığında o zamanın ilimleri olan nucûm, sarf, nahiv, edebi ilimler, lügat, emsal, ayet ve hadis gibi ilimlere vakıf olduğu görülmektedir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:152):

یا رب از مادرگیتی به چه طالع زادم

کوکب بخت مرا هیچ پنجم نشناخت

Bahıtımın yıldızı hiç parlamadı. Yarabbi nasıl bir talihle dünyaya geldim.

Ebû İshak künyesinden başka ailesi hakkında bir işaret yoktur, divanında sadece bir kıtada babasından bahsetmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:103):

به یاد آمدم آن چه گفتی پدر

چورفتم عدس بود و نان جوین

که بسیار بد باشد از بد، بتر

به هر حال مربنده را شکر به

Gittiğimde arpa ekmeği ile mercimek vardı. Babamın söylediği şey aklıma geldi.

Kulun her hal üzere şükretmesi evladır, çünkü kötünün de çok kötüsü vardır.

Dini ilimleri iyi öğrendiği ve tasavvufî şiirler yazdığını peygamber efendimiz hakkında yazdığı beyitlerden anlaşılmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:121):

که از نان جو سیرهرگز نخورد

جهان در جهان ترك لذات کرد

که همکاسه بودند برخوان او

ز حق باد رضوان به یاران او

Peygamberimiz dünyada dünya lezzetlerini terk etti. Hatta arpa ekmeğini asla doyasıya yemedi.

Sofrasında onunla birlikte aynı tasta yemek yiyen dostlarından Allah razı olsun.

Bushak'ın divanında farklı bir üslup takip etmesindeki amacı, kendi nefsanî isteklerini dışa vurmamak ve oburluğunu göstermek değil, sefalet, kargaşa ve yoksulluk içinde yaşayan insanların hayal ve arzularını dile getirip, zengin zümrenin renkli sofralarındaki haklarını, paylarını ve o sofralara yönelik isteklerini vurgulamaktır (Safâ, 1338:1/449-50, 197):

درمیان آب سرد و نان گرم

باش چو بسحق دایم چرب و نرم

آب سردت حکمت انسانست

نان گرمت شهوت نفسانست

Soğuk su ve sıcak ekme arasında daima Bushak gibi yağlı ve yumuşak ol.

Sıcak ekme nefsanî şehvettir, soğuk su insanî hikmettir.

Bushak'ın dili sevecen, sade, yalın, açığı seçik ve pürüzsüzdür. Şiirlerinde eski ıstılah ve kelimeler çok fazla yer kaplamaktadır. Bushak divanında Farsça, Arapça ve Kürtçe dilleriyle şiirler yazmış, mahalli lehçelerden istifade etmiştir. Şiirleri büyük şairlerin şiirleri seviyesinde olmamakla birlikte etkileyicidir (Fesâî, 2010:7):

برسر نظمم برافشانند از دریا گهر	ماهیان گربشوند این شعر چون آب روان
گفتند در این سفره توداری ید بیضا	نزد شعرا خوان عبارت چو کشیدم
که می برند از آن بهره‌ها عوام و خواص	چه سفره‌ای است که بسحاق در جهان گسترده
که بر کام روزی خوران خوشمزه است	حدیثم به سان یکی خریزه است
ملک به اکل درآید به خوان حجره حور	ز شعر اطعمه بیقی به جنت ارخوانند

Balıklar su gibi akıcı olan bu şiiri duysalar, denizden nazmımın üstüne mücevher saçarlar.

Şairlerin yanında ibare sofrasını çektiğimde, bu sofrada senin yedi beyzan var dediler.

Bushak dünyada öyle bir sofraya serpmiş ki, o sofradan avam ve havas istifade etmektedir.

Şiirlerim bir kavun gibidir. Yiyeceklerin tam damağına uygun bir lezzette sahiptir.

Et 'ime'nin şiirinden bir beyit eğer cennette okunsa, bütün yiyecekler hurilerin sofrasında toplanır.

Bushak, *Divân-i Et'ime*'de muasırı veya kendisinden önceki dönemlerde yaşayan yirmi dört şairin şiirine cevap vermiştir. İlk önce bu şairlerin birer beytini tazmin etmiş, daha sonra la-tifeli bir tabiatla ve eleştirel bir üslupla onlara karşılık vermiştir. 101 gazelini diğer şairlerin gazellerine cevap vermek için yazmıştır. Cevap verdiği şairler ve gazel sayıları: 26 gazelde Hâfiz'a, 25 gazelde Selmân-i Sâvecî'ye, 15 gazelde Sa'dî'ye, 4 gazelde Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye, 4 gazelde Kemâl-i Hocendî'ye, 3 gazelde Şâh Ni'metullâh'a, 3 gazelde İmâd-i Fakîh'a, 2 gazelde Mevlânâ'ya, 2 gazelde Hâcû-yi Kirmânî'ye, 2 gazelde Irâkî'ye ve birer gazelde Alî Dur Duzed, Seyîd Celâl İzed, Sadreddîn-i Şîrvânî, Sa'deddîn Nasır, Enverî, Attâr, Kemâleddîn-i Kâşânî, Emînüddîn, Cevherî, Ebû Nasr Ferâhî, Âzerî, Ubeyd ve Mevlânâ Necmî'ye cevap vermiştir. Sekiz rubâisinde Hayyâm'ı taklit etmiştir. Bütün mensur eserlerinde Sa'dî'nin *Gülüştân* adlı eserinin üslubunu takip etmiştir. Mensur eserlerinde kısa, öz ve anlaşılır cümleler kurmuştur (Fesâî, 2010:9; Hânlerî Kiyâ, 1969:19). Bushak'ın divanının iki yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Sübhânî ve Aksu, 1374:229, 658).

Bushak, *Divân-i Et'ime*'nin dibacesinde farklı üslubu sayesinde belagat ehlini hayrete bırakacağını, kendisinin şöhrete kavuşacağını ve edebiyatta bir ilke imza atacağını ifade etmiştir. Firdavsî, Mevlânâ, Hâfiz ve diğer şairlerin mesnevi, gazel, kaside vb. gibi şiir türü ve konularında mükemmeli oluşturduklarını beyan etmiştir. Bu sebeple divanında yemeklerle ilgili konuları işleyerek, diğer şairlerden bir ayrıcalık elde ederek, kendi tarzında eşsiz bir şair olmakla övünmüştür (Çiftçi, 2002:329; Hallâc-i Şîrâzî, 1302:9).

همکاسه کجاست که آید برابرم

خوانی کشیده ام ز سخن قاف تا به قاف

Dünyanın bir ucundan diğerine, şiirden oluşan bir sofraya serdim: varsa bir kahraman, karşıma çıksın.

2. Bushak'ın Hezel ve Hiciv Tarzında Cevap Verdiği Şairler ve Şiirleri

همه کس دوست می دارند و من هم

رفیق مهربان و یار همدم

Sa'dî'nin "Şefkatli arkadaşı ve kafa dengi dostu herkes sever: ben de severim." beytine,

همه کس دوست می دارند و من هم

برنج زرد و مرغ و قند باهم

Bushak "Zaferanlı pirinç, tavuk ve şekeri bir arada herkes sever, ben de severim." şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:73).

تشنه لعلت باده پرستان

نرگس چشمت فتنه مستان

Hâcû-yi Kirmânî'nin "Gözünün nergisi sarhoşların fitnesidir. Susuz olan lal dudağın tapanların badesidir." beytine,

صبر و قرارم برد به دستان

دست نگار و ساق عروسان

Bushak "Sevgilinin eli ve gelinlerin baldırı sabır ve kararımı ellere verdi." şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:76).

نی در به روی بسته و تنها نشسته ام

من با خیال روی تو یکجا نشسته ام

Selmân-ı Sâvecî'nin "Ben senin yüzünün hayaliyle bir yerde oturdum. Kapıyı üstüme kapatmadan yalnız oturdum." beytine,

نی در به روی بسته و تنها نشسته ام

من با خیال کله و کبیا نشسته ام

Bushak "Kelle ve işkembe hayaliyle oturdum. Kapıyı üstüme kapatmadan yalnız oturdum." şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:77).

جان داده ایم و دامن دلبر گرفته ایم

ماییم کز جهان همه دل برگرفته ایم

Şâh Ni'metullâh'ın "Dünyadan bütün gönlü koparan biziz. Can verdik ve dilberin eteğine tutunduk." beytine,

جان داده ایم و صحن مزعفر گرفته ایم

از قلیه دل به خون جگر برگرفته ایم

Bushak "Gönlün kızarmış etini, ciğer kanına karşılık aldık, can verdik safran meydanını aldık." şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:74).

عاشقان را گرسرو سامان نباشد کومباش

عاشق روی توام گر جان نباشد کومباش

Şeyh Âzerî'nin "Senin yüzüne aşığım eğer can olsa da olmasa da, âşıklara eğer yaşama düzeni olsa da olmasa da." beytine,

بلکه با نان نیز اگر بریان نباشد کومباش

عاشق نانم اگر ترخان نباشد کومباش

Bushak "Ekmeğe aşığım eğer tarhun otu olsa da olmasa da, sadece ekmekle de olur büryan olmasa da olmasın." şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:69).

دمی به حال غریب دیار خود پرداز

منم غریب دیار تو ای غریب نواز

Hâfız-i Şîrâzî'nin "*Senin ülkenin yabancısı benim, ey garipleri koruyup kollayan, bir labza ülkendeki garibin haline bak.*" beytine,

منم فتاده به غربت ز عشق نان و پیاز
پنیر کونفسی هم به خوان ما پرداز

Bushak "*Benim soğan ve ekmek aşkından gurbette düşen. Ey peynir neredesin bir labza bizim soframıza gel.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:66).

ترا با لعل خندان آفریدند
مرا با چشم گریان آفریدند

Şeyh Irâkî'nin "*Seni gülen lal dudakla yarattılar, beni ağlayan gözle yarattılar.*" beytine,

زهر نعمت که بر خوان آفریدند
برنج زرد سلطان آفریدند

Bushak "*Sofradaki her türlü nimeti yaratılar ve sultanın sarı pirincini de yaratılar.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:63).

تا دل سخن پذیر و سخن دلپذیر شد
جانم ز وصل هم نفسی ناگزیر شد

Îmâd-i Fakîh'in "*Gönül sözden ve söz gönülden lezzet alınca, canım dostluk bağından ayırlamadı.*" beytine,

تا طفل طبع مایل خرما و شیر شد
چون چربه و عسل سخنم دلپذیر شد

Bushak "*Çocuk süt ve hurmanın tadını alınca sözüm bal ve kaymak gibi gönül ahcı oldu.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:53).

نسبت روی تو با ماه و پری نتوان کرد
از کجا تا به کجا بی بصری نتوان کرد

Attâr-i Nişâbûrî'nin "*Senin yüzün peri ve ay ile mukayese edilemez çünkü basiretli ile basiretsiz mukayese edilemez.*" beytine,

بر رخس تخم سیه دیدم و گفتم با او
نسبت روی تو با ماه و پری نتوان کرد

Bushak "*Yüzünde siyah bir ben gördüm ve ona senin yüzün ay ve peri ile mukayese edilemez dedim.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:52).

هر که وصلش طلبد ترک سرش باید کرد
ورنه اندیشه کار دگرش باید کرد

Kemâleddîn-i Kâşî'nin "*Her kim vuslatını talep ederse başını feda etmeli, yoksa başka iş peşinde koşması gerekir.*" beytine,

هر که بزغاله خورد ترک سرش باید کرد
ورنه تدبیر غذای دگرش باید کرد

Bushak "*Her kim keçi yavrusu yerse başını feda etmeli, yoksa başka bir yemek düşünmesi gerekir.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:52).

جان من جان من فدای تو باید یاد
هیچت از دوستان نیاید یاد

Sa'dî-i Şîrâzî'nin "*Canım, canım sana feda olsun, ancak sen dostları hiç hatırlamıyorsun.*" beytine,

در سرم تا خیال کله فتاد نان پنم نی رود از یاد

Bushak "*Başıma kelle sevdası düştükten beri, lavaş ekmeğini asla unutamiyorum.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:39).

سرو بالای تو سرتا پا خوش است راستی آن قامت و بالا خوش است

Kemâl-i Hocendî'nin "*Senin selvi boyun baştan aşağı hoştur. Gerçekten o boy pos ve endam güzeldir.*" beytine,

جوشن نان در تن حلوا خوش است خود ارده بر سر خرما خوش است

Bushak "*Ekmeğin zırhı helva teninde hoştur. Tabinin kendisi hurmanın üzerinde güzeldir.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:41).

از بامداد روی تو دیدن حیات ماست امروز روی خوب تو یا رب چه دلریاست

Mevlânâ'nın "*Sabahtan yüzünü görmek bizim için hayattır. Yarabbi bugün senin güzel yüzün ne güzeldir.*" beytine,

از بامداد دیدن بورک فتوح ماست امروز بوی قلبه چه گویم چه دلریاست

Bushak "*Sabahtan börek görmek bizim için mucizedir. Nasıl söylesem bugün kavurma kokusu ne güzeldir.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:40).

دل ندارد هر که او را درد نیست وانکه او دردش نباشد مرد نیست

Mevlânâ'nın "*Gönlü olmayan kimsenin derdi yoktur ve derdi olmayan kimse insan değildir.*" beytine,

هیچ نعمت چون برنج زرد نیست هیچ شربت همچو آب سرد نیست

Bushak "*Hiçbir nimet zaferanlı pilav gibi değildir. Hiçbir şerbet soğuk su gibi değildir.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:35).

ای سر زلف تو سراسر بلا هر دولت نیز بلا بر بلا

Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin "*Senin zülfünün başı baştanbaşa beladır ve her iki dudağın da belayla doludur.*" beytine,

ای قد زناج سراسر بلا نان به رخت هست بلا بر بلا

Bushak "*Bağırsak yağının endamı baştanbaşa beladır. Ekmek, çehren karşısında belayla baş başadır.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:32).

هر چند روی دوست ندیدیم سالها ما را بود هنوز امید وصالها

Mevlânâ Ali'nin "*Sevgilinin yüzünü yıllarca görmememize rağmen, hala ona kavuşacağımıza dair ümitliydik.*" beytine,

ما را بود هنوز امید وصالها

سهلست روی رشته ندیدن به سالها

Bushak "*Eriştenin yüzünü yıllarca görmemek kolaydır. Biz hala kavuşacağımıza dair ümitliydik.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:32).

که گناه دگری بر تو نخواهند نوشت

عیب زندان مکن ای زاهد پاکبزه سرشت

Hâfız-i Şîrâzî'nin "*Ey temiz yaratılışlı zahit, rintleri ayıplama: zira başkasının günahını sana yazmazlar.*" beytine,

که خمیرش بقطیر تو نخواهند سرشت

عیب کاجی مکن ای بورک پاکبزه سرشت

Bushak "*Aşçıyı ayıplama, ey temiz yaratılışlı börek; onun hamurunu senin mayanla yapmazlar.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:33).

حاصل از حیات اینجا این دمست تا دانی

وقت را غنمت دان آن قدر که بتوانی

Hâfız-i Şîrâzî'nin "*Gücünün yetiğince, vakti ganimet bil; bildiğin gibi bu hayattaki netice bu andır.*" beytine,

وقت را غنیمت دان آن قدر که بوانی

هر زمان که دریابی نان گرم و بورانی

Bushak "*Ne zaman, sıcak ekmekle boraniyi bulursan, gücün de yeterse, vakti ganimet bil.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:86).

یا شب و روز به جز فکر توام کاری هست

مشنوی ای دوست که بعد از تو مرا یاری هست

Sa'dî-i Şîrâzî'nin "*Ey dost, benim senden başka sevgilim olduğunu veya gece gündüz seni düşünmekten başka bir işim olduğunu söylerlerse, inanma.*" beytine,

یا به جز مالش چنگال مرا کاری هست

مشنوی ای نان که به جز دنبه مرا یاری هست

Bushak "*Ey ekmek, bizim, kuyruktan başka sevgilimiz olduğunu veya çatal batırmaktan başka bir işimiz olduğunu söylerlerse, inanma.*" şeklinde cevap vermiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:37).

3. Dîvân-i Et'ime

Mensur ve manzum eserlerden oluşan *Dîvân-i Et'ime* şu bölümlerden oluşmaktadır:

3.1-Mukaddime-i Mensur: Mensur olarak yazılan bu bölümde beyitler de yer almaktadır.

3.2-Kasâyid: Divanda altı kaside yer almaktadır:

3.2.1-Sofre-i Kenzül-İştihâ: Bu bölümün önsözü mensur olarak yazılmıştır. Daha sonra *Sofre-i Kenzül-İştihâ*'nın neden yazıldığına dair bir kıta yer almış, sonra "Allah'ın adıyla" başlığı altında on bölümden oluşan uzun bir kaside yer almıştır. Her bölüm bir yemeğe tahsis edil-

miştir. Birinci bölümde aşın sıfatından, ikinci bölümde aş çeşitlerinden, üçüncü bölümde pazarcı yemeklerinden, dördüncü bölümde ekşi aşlardan, beşinci bölümde pirinç kavurmasından, altıncı bölümde meyvelerden, yedinci bölümde şerbet ve meyve sularından, sekizinci bölümde helvalardan, dokuzuncu bölümde bakkal dükkânlarında bulunan şeylerden ve onuncu bölümde ucuz nimetlerden bahsedilmiştir.

3.2.2-Kaside-i Âfâk ve Enfus: Bu kaside Şâh Seyfüddîn'i methetmek için yazılmıştır.

3.2.3-Kaside: Şair Zahîr-i Fâryâbî'nin aşağıdaki beytine verilen cevaptır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:20):

شنیدم آیه توبوا الی الله، از لب حور

سپده دم که شدم محرم سرای حضور

Sabah olunca huzur sarayının mahremi oldum. Hurinin dudağından "Allah'a tövbe edin" ayetini işittim.

3.2.4-Kaside: Şair Hâcû-yi Kirmânî'nin aşağıdaki beytine verilen cevaptır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:21):

واموال زنگ بر شه خاور نوشته اند

وجه برات شام بر اختر نوشته اند

Gece ilhamının yüzünü yıldızın üstüne yazmışlar ve pash istekleri doğu şahının üstüne yazmışlar.

3.2.5-Fi'l-Kürdiyât ve'l-Loriyyât: Şîrâz'ın mahallî lehçeleriyle yazılan bu kaside yiyecekleri tarif etmek için yazılmıştır.

3.2.6-Kaside: Bu kaside divanın sonunda yer almaktadır. Guncerî adlı yemeği methetmek için yazılmıştır.

3.3-Tercî'ât: Dokuz bentten oluşmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:22).

بشنو توز من پیام بورک

آغاز سخن به نام بورک

Konuşmamın girişi börek adıyla başladı. Şimdi benden böreğin mesajını dinle.

3.4-Mesneviyât: Bushak'ın iki mesnevisi bulunmaktadır:

3.4.1-Esrâr-i Çengâl: Bushak fâilâtün-fâilâtün-fâilün vezniyle Mevlânâ Necmî'nin aşağıdaki beytinin izinden giderek yazmıştır. 71 beyitten oluşan bu mesneviyi Devletşâh-i Semerkandî, Sa'dî'ye cevap olarak yazıldığını söylemiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:26).

می گذشت افتاد اورا مشکلی

در کنار سفره ای صاحبیل

سرگذشت خویشتن آغاز کرد

اولا خرما سخن سرباز کرد

Gönül sahibi bir adam bir sofranın kenarına oturduğunda, zorlu bir meselenin karşısında kaldı.

İlk önce hurma konuşmaya başlayıp başından geçenleri anlattı.

3.4.2-Moz' afer ve Buğrâ: Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinin vezniyle yazılan bu mesnevi 238 beyitten oluşmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:107):

که می آورد اشتہایی ز نو

کنون داستان مزعفر شنو

Şimdi yeniden iştahları açacak olan Moz' afer'in hikâyesini dinle.

3.5-Gazeliyyât: Bushak'ın toplam ۱۲۹ gazeli bulunmaktadır. Bu bölümde Fars edebiyatının yirmi yedi meşhur şairinin şiirlerine mizahî ve hezel tarzında cevaplar verilmiştir. Bushak yaklaşık otuz gazelini de hiçbir şairin adını anmadan yazmıştır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:63).

چو نارو پیسته خندان آفرید

دهان مردم از اشعار بسحاق

Bushak'ın şiirleri vesilesiyle insanların ağızlarını nar ve fıstık gibi güler yüzlü yarattı.

3.6-Kıt'ât: İki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümdeki kıtalarda bazı beyitler tazmin edilmiştir. Bu bölümde toplam yedi kıta bulunmaktadır. İkinci bölümde on kıta yer almaktadır ve herhangisi bir beyit tazmin edilmemiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:90).

چنان افتد که هرگز برنخیزد

هر آن کبوتر که با مهر ستیزد

Büyüklüğüyle küçükleri yeren kimse öyle düştü ki asla kalkamadı.

3.7-Robâ'ıyyât: Bu bölümde on beş rubâî, bir müstezad rubâî ve iki fehleviye rubâîsi bulunmaktadır. Bütün rubâîler yiyecekler hakkındadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:99).

مانند دو مغز نغز اندریک پوست

در سایه نان به یکدیگر مشغولند

Ekmeğin gölgesinde bir kafada bulunan latif iki beyin gibi birbirleriyle meşguldürler.

3.8-Mofredât: Toplam 65 beyitten oluşmaktadır. Akıcı ve sade olan bu şiirlerin çoğu tazmin edilmiştir. Meşhur şairlerin şiirleri seviyesindedir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:100).

شیرینتر ازین لطیفه نتوان گفتن

گفتا که لطیفه گوی گفتم حلوا

Bir latife söyle dedi. Helva dedim. Bu latifeden daha tatlısı söylenemez.

3.9-Mensur Eserler: Bushak'ın divanında süslü, secili ve muvazeneli nesirler bulunmaktadır.

3.9.1-Dibâçe-i Risâle-i Sofre-i Kenzü'l-İştihâ: Süslü, karışık ve secili bir nesirdir. İçinde çok sayıda şiir bulunmaktadır.

3.9.2-Risâle-i Mâcerâ-yi Birinc ve Buğrâ: Mufassal, müstakil, secili ve karışık bir nesir olup, içinde şiirler, hadis ve ayetler, Arapça ve Farsça atasözleri bulunmaktadır (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:121).

هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق

به غیر قلبه برنج این طعامها هیچست

Kavurma olmadan bu yiyeceklerin pirinci hiçtir. Ben binlerce defa bu nükteyi tahkik ettim.

3.9.3-Risâle-i Hâbnâme: Kısa ancak güzel bir nesirdir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:153).

گویا برای خاطرمات آفریده اند

سرتا به پای تو همه مطبوع طبع ماست

Baştan aşağı tam bizim istediğimiz gibisin, sanki bizim için yaratmışlar seni.

3.9.4-Ferheng-i Dîvân-i Et'ime: Dokuz baktan oluşan bu bölümde çeşitli yiyecekler mizahî bir şekilde tarif edilmiştir (Hallâc-i Şîrâzî, 1302:159).

قیمت سنگ نيفزايد وزر کم نشود

سنگ بد گوهر اگر کاسه زرین شکند

Kötü cevherli taş altın kâseyi kırsa, taşın kıymeti artmaz ve altının kıymeti azalmaz.

4.Sonuç

İran'da Timurlular döneminde geçmiş dönemlerde bulunmayan ancak bu dönemde ortaya çıkan farklı bir hiciv ve hezel türü ortaya çıkmıştır. Hicri dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu akımın öncüsü Bushak'tır. Bushak'ın yemeklerin vasfı hakkında oluşturduğu *Dîvân-i Et'ime* ve bu nitelermelerde izlediği hiciv ve hezel tarzıyla hem Fars edebiyatına yeni bir konu kazandırmış hem de kendisinden sonra taklit edilecek bir üslup meydana getirmiştir. Bushak *Dîvân-i Et'ime*'de önce taklit etmek istediği şairin matlâ beytini, genelde şairin adıyla birlikte zikretmiş, daha sonra aynı vezin ve kafiye ile söz konusu şiirin, bazı kelimelerinin yerine yemeklerle ilgi tabirleri koymuştur. Bushak'ın şairlerin şiirlerine verdiği cevaplara bakıldığında divan sahibi büyük şairler gibi padişah saraylarında kalmış, hatırı sayılır şairlerin divanlarını okumuş ve dönemin ilimleri olan fıkıh, hadis, nucûm ve edebiyat gibi ilimleri öğrenmiştir. *Dîvân-i Et'ime* baştan aşağı yemek ve yiyecek isim ve tarifleriyle doludur. Bushak, Fars edebiyatında ilk defa aşçılık ile ilgili lügat, ıstılah ve tabirleri nazma döken şairdir. *Dîvân-i Et'ime* adlı eseri sayesinde Timurlular döneminde İran'da yenilen yemek ve yiyecek adları günümüze ulaşmıştır. Dili sade ve akıcı olan Bushak'ın divanında eski kelime ve kalıplar çok fazla yer kaplamaktadır. Bushak, Hâfız, Sa'dî, Mevlânâ, Attâr ve Enverî gibi büyük şairlerin şiirlerini tazmin etmiş ve onlara hezel ve hiciv tarzında cevaplar vermiştir. Bushak'ın *Dîvân-i Et'ime*'de bu üslubu takip etmesindeki nedeni nefsanî isteklerini dışı vurmak değil, kargaşa, sefalet, yoksulluk içinde yaşayan insanların hayal ve arzularını dille getirerek zenginlerin sofrasındaki haklarını ve paylarını vurgulamaktır. Birçok şair Bushak'tan etkilenmiş, üne kavuşmak için farklı bir edebî türle, diğer şairlerden farklı bir ayrıcalığa sahip olmak istemiştir. Bushak'ın gelecek nesillere yemek isimlerini öğretmek ve aktarmak için bu üslubu takip ettiği de rivayet edilmiştir.

Kaynakça

Browne, Edward Granville (1357). *Târîh-i Edebî-i İrân (Ez Sa'dî Tâ Câmî)* Çev. Ali Asgar Hikmet, C.3, Tahran.

Bushak Et'ime, (1360). *Dîvân-i Mevlânâ Bushak Et'ime*, Şîrâz: Kitâbfrûşî-yi Ma'rîfet-i Şîrâzî.

Çiftçi, Hasan (2002). *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Devletşâh-i Semerkandî, (1901). *Tezkiretü's-sua'ra*, Nşr. Edward G. Browne, London.
- Dihhodâ, Ali Ekber (1998). *Lügâtnâme-i Dihhodâ*, C.3, Tahran: Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- Fesâî, Mensûr Restegâr (2010). *Bushak Et'ime-i Şîrâzî ve Sa'dî*, sadishenasi.com.
- Hallâc-i Şîrâzî, Mevlânâ Ebû İshâk (1302). *Dîvân-i Et'ime*, nşr. Mirzâ Habib-i İsfahânî, İstanbul: Ebûzziyâ Matbaası.
- Hânlerî Kiyâ, Zehrâ (1969). *Ferheng-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran: Enteşârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân.
- Karâgûzlû, Ali Rızâ Zekâvetî (1382). *Külliyât-i Bushâk*, Tahran: Neşr-i Mirâs-i Mektûb.
- Kaska, Çetin (2019). Nizâmuddîn Kârî ve Dîvân-i Elbise'sinde Mizahî Nazireler, *İran Çalışmaları Dergisi*, s.41-65, Sakarya.
- Mecidî, Meryem (1383). "Bushâk Et'ime" *Dâiretü'l-Muaârif-i Bozorg-i İslâm*, Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî.
- Mîrzâyef, Abdulganî (1971). *Ebû'l-İshâk ve Fa'âliyyethâ-yi Edebî-i Ū*, Duşanbe.
- Nizâm-i Kârî, Mevlânâ (1303). *Dîvân-i Elbise*, Çâphâne-i Ebuzziyâ, İstanbul.
- Rypka, Jan (1354). *Târih-i Edebiyât-i Îrân /Ez Devrân-i Bâstân Tâ Kâcâriye*, Çev. İsa Şehâbî, Tahran.
- Safâ, Zebîhullâh (1338). *Târih-i Edebiyyât Der Îrân*, C.1, Tahran: İntişârât-i Firdevsî.
- Sübhânî, Tevfik Hâşim Pûr ve Aksu, Hüsameddin (1374). *Fibrîst-i Nüsbeha-yi Hatî-yi Fârsî-yi Kitâbhâne-i Dânişgâh-i İstanbul*, Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mutâl'ât-i Ferhengî.
- Zumrudî, Hümeyrâ (1378). "Bushak Et'ime" *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, C.3, Tahran: Bünyâd-i Dâiretü'l-Maârif-i İslâmî.

